

שיטת מהר"י אבוהב בפירושו לרמב"ן

תוכנו

ר' יצחק אבוהב השני (=מהר"א) היה מראשי הרבנים בדור גירוש ספרד.¹ נפטר שבעה חודשים אחרי הגירוש כפורטוגל. ספרו ביאור מהר"א לפירוש רמב"ן על התורה נדפס בכמה מהדורות. דפוס ראשון הוא מהדורת קושטא רפ"ה.² פירושו של מהר"א לרמב"ן על התורה הוא לכל פרשיות התורה, חוץ מפרשת וילך, ובסך הכול חמישים ושתיים פרשיות. מהר"א בחר לבאר ולפרש כמאתיים שישים ושבעה פסוקים. כל מראי המקום בטקסט ובהערות בפירושו של מהר"א לרמב"ן הם על פי פרשה, פרק ופסוק, שבהם הוא מעיין ומטפל. עובדה זו, שמהר"א הסתפק באלו הפסוקים מתוך אלפי פסוקי התורה, ייתכן שהיא מלמדת על כך שבמבחר הפסוקים התכוון רק להדגים את השיטה, העיון והדרך שיש לנקוט באופן כללי כלפי ביאורו של רמב"ן לתורה. אף ייתכן שמדי שבוע כשעיין בפרשת השבוע ובפירוש רמב"ן, הספיק ללמוד או ללמד פסוק מן הפרשה, או מספר פסוקים, על פי המפורשים, ובעיקר בעזרת רמב"ן, ולכן בעיקר בו הוא מעיין, נוסף לפרשנים אחרים שגם אותם מזכיר בפירושו. יש לשער שערך את ביאורו זה בצעירותו, ואולי אף בהיותו חובש את ספסלי בית המדרש של רבו מהר"י קנפנטון, שכן בהשוואה ליתר ספריו שכדפוס ובכתב יד שבהם מוזכר רבו פעמים בודדות, בביאורו לרמב"ן מופיעים ביאורים ואזכורים רבים של רבו: כאלה ששמע מפיו, כאלה שהם מפי השמועה, וכאלה שמפי כתבו. כאחדים מהם נמצאו למדים שרבו עדיין בין החיים.³

שיטתו

בביאורו לרמב"ן ניכרת נאמנות מהר"א לתורת רבו מהר"י קנפנטון ולשיטתו בספר "דרכי התלמוד".

¹ ראה עליו בעבודת הדיסרטציה שלי: מהר"י אבוהב (השני) ושיטתו בפרשנות התלמוד, רמת גן תשנ"ב.
² על דפוס זה עיין ר' ריבקינד ב"קריית ספר", שנה ד (תרפ"ז-תרפ"ח), עמ' 276, הע' 27, ובחומש עם פירוש רש"י ורמב"ן, ונציה: ש"ת, קראקא שמ"ז-שמ"ח, ווילהרמרשדארף תע"ג, ועוד כמה פעמים, ובמהדורת צילום.
³ "מורינו הרב" - נח י ח; "מפי מורי הרב נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה] שמעתי" נח י כא; וירא י; תולדות כה כב; שם כו א; ויצא כט כא; וישלח לו יב; מקץ מד י; "ובשם מורי הרב נר"ו" - וישב לו כב; "כתוב בשם רבינו נר"ו" - בשלח טו יט; "באר רבינו נר"ו" - מקץ מד י; "מפי נר"ו" - בחוקתי כו מא; "שמעתי מפי נר"ו" - תשא ל יב.

מהר"י קנפנטון כותב: ⁴ "ולעולם בכל מפרש או מחבר אשר תעיין בו הוי משתדל לדעת תחלה דרכי המפרש ההוא שמוליך בדבריו, ואח"כ הוי מעיין בו וראה אם הולך לשיטתו בדברים ההם ובענייניו, אם לא".

מהר"י קנפנטון מקדיש הדרכה מיוחדת לעיון בדברי רמב"ן: ⁵ "ובחידושי הרמב"ן צריך אתה לעיין דק היטב ולהשתדל ולהוציא ולצמצם כל לשוננו... כי כל דבריו הם במספר ובמשקל ובמדה ולהסתכל מהיכן מתחיל דיבורו ועל אי זה לשון מן המשנה או הגמרא מיוסד ולראות אם היה באיפשר להתחיל ממקום אחר... ולדעת מהו קשר הדבור ההוא...".

מהר"א נוהג כך לגבי המדרשים: "כוונת המדרש כתובה אצלי בביאור פי' רש"י, ⁶ וכן: "ועדיין יש לנו לפרש לשון ב"ר בא' משתי פנים".⁷

מאחר שרמב"ן נזקק בביאורו למפרשים שונים, ויש שהוא מחזקם או מתווכח אתם ואף תוקף אותם, ממילא מהר"א נזקק אף הוא לטפל בהם, לקבוע את דרכי פירושיהם, ולאפיין את שיטותיהם, ובעיקר את שיטת רמב"ן. ⁸ נראה כאן את יחסו לרש"י, לאונקלוס, לראב"ע ולרמב"ן.

כך הוא כותב על דרכו של רש"י: "וזהו דרכו של רש"י אלא שתקן...".⁹ וכן: "כוונת המדרש כתובה אצלי בביאור פי' רש"י".¹⁰ ומכאן שמהר"א פירש תחילה את רש"י שעל התורה, וזוהי כנראה תחילת דרכו בכתיבתו.¹¹ וכן: "כוונת המדרש כתובה במקום אחר";¹² "כוונת רש"י מפורש אצלי";¹³ "כוונת רש"י ז"ל כתובה אצלנו".¹⁴

מהר"א נוהג להביא פירושים חלופיים לכתוב או הכנות חלופיות של מפרשים כרש"י ואחרים, כגון "בלשון זה שכתב רש"י אפשר לבארו בפנים שונים";¹⁵ "יש לנו לפרש לשון ב"ר בא' משתי פנים".¹⁶

יש שהוא בוחר את האפשרות הנראית יותר מתוך החלופות השונות בדרך של אלימינציה: "וזו כוונת לשון רש"י ז"ל באמת", ומתחיל: "ויותר נכון והמחזור שנפרש כוונת רש"י על דרך זה".¹⁷ ולעתים חלופה נראית נכונה, אם כי לא בהכרח אמיתית, ואז הוא כותב עליה "גם הפירוש הראשון שכתבנו בלשון רש"י נראה נכון".¹⁸

⁴ דרכי התלמוד, מהר"י לנגה, עמ' 95.

⁵ דרכי הגמרא, מהר"י וינה, עמ' 51.

⁶ בראשית ו יט.

⁷ בראשית ז ח.

⁸ ראה למשל חיי שרה כג ד.

⁹ בראשית א א.

¹⁰ בראשית ו ט.

¹¹ וראה ערך נח ו ט; וירא יח יט; חולדות כה כב.

¹² בראשית לז י; וירא יח יט; ויצא כט כא.

¹³ וישלח לב יא.

¹⁴ מקץ מא מג.

¹⁵ בראשית לז ב.

¹⁶ בראשית ז ח.

¹⁷ שם שם.

¹⁸ שם שם.

אחד הכללים החשובים שקבע מהר"י קנפנטון הוא ש"הביאור הנכון אינו רק הביאור הנעלם כנגלה"¹⁹, כלומר: אין לפרש דבר מפורש ממה שהוא סתום, אלא להפך הסתום מתבאר על ידי המפורש. וכך הולך בעקבותיו מהר"י א.²⁰ "אבל אם הכתוב נראה כמפורש חלק ממנו, והמפורש הוא הכתוב קודם בפסוק, צריך לסרס את הכתוב, שכן המפורש מבאר את הסתום". מהר"י קנפנטון קובע ש"אין צריך לבאר דבר שהוא מבואר". בעקבותיו כותב מהר"י א.: "שאין צורך שיאמר הכתוב... לפי שהוא דבר מבואר בעצמו".²¹

על אונקלוס כתב: "שכוון אונקלוס לפרש על דרך מדרשם ז"ל";²² "אונקלוס טרח לתרגם ענין הפסוק בענין שלא יהא דחוק כלל".²³

על ראב"ע כתב: "אמר החכם ר"א הלשון הזה להקל מעליו קצת מן דוחק שנדחוק".²⁴

מהר"י א מאפיין את רמב"ן בהרבה מקומות. להלן מספר דוגמאות:

א. רמב"ן מקצר בלשונו: "ולזה האריך הרב [=רמב"ן] בלשונו שלא כדרכו";²⁵ "ולפי דרכם של הרב ז"ל והמפרשים".²⁶

ב. מהר"י א קובע בפרשת וישב לו ב כללים בדרכי רמב"ן על התורה:

- (1) רמב"ן מפרש שלא כדרך המדרש, אלא על דרך הכתוב.
- (2) רמב"ן מסרס לפעמים הכתוב כדי ליישבו.
- (3) רמב"ן סומך פירוש הגזרה עם הגזרה, אף על פי שיש ביניהם תיבות מפסיקות.

ג. מהר"י קנפנטון כותב שאחת מן הדרכים בהבנת מפרש היא לנסות ליישבו, "לתקנו", ואין נוקטים זאת כשאין יודעים, למשל, מה הבין רמב"ן ברש"י. כשרמב"ן מבין פירוש מסוים ברש"י או ראב"ע, הוא מקבלו או דוחה אותו, וכשהוא מקשה עליו יש שהוא מתקנו. למשל, על ראב"ע הוא מקשה: "ואין אדם מוליד קורותיו",²⁷ ומיד מתקן: "ואולי יאמר אלה תולדות הימים של יעקב", כלומר: כך ניתן להתפרש בדברי ראב"ע. והוא מסביר מדוע לא עשה כך בקשר לרש"י: "וכיון שאין אנו יודעים לאי זה פירוש כיוון הרב ז"ל בלשון רש"י, אם כן אין מקום לשאול ולומר למה לא תיקן פירושו כמו שתיקן לר"א ז"ל".²⁸

כפי שנהג רמב"ן במפרשים שקדמו לו, בתקנו את פירושיהם, כן נוהג מהר"י א. ר"י קנפנטון כותב "שיש לתקן לשון המפרשים".²⁹ והנה תלמידו עושה זאת פעמים רבות בביאורו לרמב"ן וכותב: "יש לעשות פירוש אחד בלשון רש"י";³⁰ "ויש לפרש פי' אחר

¹⁹ דרכי התלמוד, עמ' 74.

²⁰ שם שם.

²¹ וישב לו ב.

²² וישב לו ג; שם לח ב.

²³ שם שם.

²⁴ בראשית ז ח.

²⁵ בראשית א א; שם ו ט.

²⁶ בראשית א ד.

²⁷ וישב לו ב.

²⁸ שם שם.

²⁹ דרכי הגמרא, עמ' 85.

³⁰ ויצא ל מ.

לרש"י שלא יוכל הר"מ להקשותו.³¹ כך הוא נוהג גם כלפי רמב"ן: "ולפי דרך זה אין לשון הרב מתוקן כל הצורך";³² "ואפשר לתקן" או "נתקן";³³ "אם נרצה לתקנו הנה הוא בלתי מתוקן... לכן תקן הרב ז"ל".³⁴

בביאורו לרמב"ן מהר"א מיישם כמעט את כל גישות המחקר והביאור. הוא משתמש בהנחות של ידע וביאור.³⁵ הוא מדקדק בלשון המקרא ובלשון המדרשים והמפרשים, בעיקר רמב"ן.³⁶ הוא מביא פירושים וביאורים לרמב"ן ודן בהם: "ויש אומרים", "יש מי שמבאר", "ומצאתי כתוב".³⁷ מהר"א מסיק מסקנות לימודיות: "ומזה נלמד". הוא מעורר שאלות, ספקות ותמיהות: "ואם תאמר". הוא דן בבעיות ייתור, חסר, סתירות, קשר בין אותיות, מילים, משפטים ועניינים, סדר של מוקדם ומאוחר ואריכות לשון של הכתוב.

הוא קובע כללים בדברי המפרשים ובביאוריהם. לפעמים נוהר בכך ונוקט לשון של השערות: "וי"ל שהייתי מפרשו על זה הדרך"; "ואפשר שהרב ז"ל מפרש"; "וגם אפשר לתרץ ולומר"; "והיה מקום לומר"; "ומזה הייתי אומר".

בדרך כלל אין מהר"א מאריך בענייני תוכן החורגים מהעניין הנדון. אגב פירוש לרמב"ן מהר"א מעמידנו על הקשיים בפסוק, במקרא הכללי ובהקשרו, ובסמיכות הכתובים.³⁸ מטרתו העיקרית היא ליישב את רמב"ן על פי המקרא תוך הבנת קשייו ודקדוקים שדקדקו בו המפרשים האחרים, בעיקר רש"י וראב"ע.

מהר"א משתמש במקורות חז"ל, כגון במדרשי הלכה לכתובים, ובמפרשיהם, בעיקר ראב"ד לספרי, וכן בדרשות הכתובים שבתלמוד, ודן בהם בהקשר לדברי רמב"ן.³⁹ גם ענייני הלכה נדונים בפירושו, ולפעמים מתאים או מבדיל את הסכמתם להלכה הנהוגה. מדרשי אגדה מובאים לצורך הבחנת הדקדוק הנכון בכתוב. הוא מבחין בין פירושים שונים ומסווג אותם עם הערכות משלו, כגון "ומה נמרצו אמרי יושר".⁴⁰

בביאורו לפרשת בהעלתך ח כה, מוצא מהר"א חידושים וחזרות בכתוב, דן בצורך של אריכות לשון הכתוב, דוחה את רמב"ן, מטפל בפרפרזה המובאת מהספרי, ומצריך את הבאת הגמרא משחיטת חולין.

מהר"א משתמש בכללים לוגיים ומוצא כלל ופרט בכתוב.⁴¹

³¹ שם שם.

³² חיי שרה כה ו.

³³ מקץ מד י.

³⁴ שם שם.

³⁵ במדבר א א; נשא ה ט; ו כא.

³⁶ שם שם.

³⁷ שם שם.

³⁸ בהעלתך ח ג.

³⁹ ראה להלן בסעיף העוסק במקורותיו.

⁴⁰ במדבר כ כו.

⁴¹ במדבר ד כז.

הוא מזהה ומאפיין את שיטת רמב"ן ומראה צורך בעקביות בשיטה: "כפי דעת הרב שסובר... היה לו לפרש... אבל כפי דעת האומרים... והרב סובר... והקשה לו לרב, לזה אמר הרב... ולפיכך דקדק הרב".⁴²

מהר"א משתמש גם באמצעים ספרותיים כמו הבאת משל ושימוש בו, ועל פיו מבאר מהו גדרו האמיתי של המקרא ודן בדוחק של ביאור רמב"ן.⁴³

אלה הם עיקרי שיטתו של מהר"א בפירושו לרמב"ן:

- א. רוב פירושו מוקדש לניתוח הטקסט של רמב"ן.
- ב. מעמיד על הקשר שבדברי רמב"ן.
- ג. עומד על ההכרח והצרכים של רמב"ן לפרש את פירושו.

אותה דרך נקט גם חכם אחר מאותה אסכולה, ר' אברהם בקרט, בספר הזכרון, בבארו את רש"י, כפי שעושה תלמיד מהר"א, הר"י בי רב, לתלמוד.⁴⁴

נדגים את גישת מהר"א נדבך על גבי נדבך. יובאו המקרא, רש"י על התורה, שאלות עיוניות של רא"ם עליו,⁴⁵ פירוט התייחסות רמב"ן לפירוש רש"י, ולבסוף ננתח את גישתו של מהר"י אבוהב בהבאת ביאורו, בחלוקה לראשי פרקים וסיכום. לבסוף יתברר, שכל עיקרי השיטה שנוסחה לעיל, היוותה מערכת דרישות שעמדה לנגד עיניו כמעט בכל פסוק, וכל דבריו ועיונו מיוסדים עליה. גם הלשונות והמונחים שהשתמש בהם מיוחדים לשיטת העיון. דרך זו של הדגמה היא הכרחית, שכן ביאור מהר"א על רמב"ן אין בו סימני פיסוק ואף לא דיבורי המתחיל או כל ציון היכול לסייע ללומד.⁴⁶

הדגמת שיטת מהר"א על פי בהר כה א

"וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר".

רש"י: "בהר סיני. מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצוות נאמרו מסיני, אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה (ופרטותיה) ודקדוקיה מסיני אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני. כך שנויה בת"כ.⁴⁷ ונ"ל שכך פירושה, לפי שלא מצינו שמיטת

⁴² בהעלתך י כט.

⁴³ בהעלתך יא יט.

⁴⁴ ראה דימיטרובסקי, ספונות ז, עמ' פו, הע' 279.

⁴⁵ וכן יצגו הערות של מפרשים אחרים על אחר: מלבי"ם, שדכריו מיישבים את כל קושיות רא"ם, ודבריו קרובים לדבריו הנפלאים של רמב"ן שיובאו להלן; "קרבן אהרן" על המכילתא, המביא דברי רא"ם לקושיותיו ותירוציו; שפתי חכמים; ואף דיון בשו"ת רד"ך, סי' כא.

⁴⁶ בכונתי להוציא לאור אי"ה את פירוש מהר"א על רמב"ן במהדורה מדעית מבוארת ומוערת.

⁴⁷ דרכי המידות ללימוד הברייתא דתורת כהנים אינן זהות בין המפרשים השונים; יש שפירשו שהברייתא למדה מייחור להקיש. כך הר"ש; ראב"ד; רבינו בחיי; מושב זקנים על התורה, עמ' תא; מהר"א; שו"ת רד"ך, סי' כא, פסקה 3. יש שפירשו שתורת כהנים השתמש בכניין אב. כך ספר הזכרון, ואף רא"ם מתייחס לאפשרות כזו. יש שפירשו על פי מידת "דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד... לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא". כך רא"ם ומהר"ל מפראג בגור אריה. יש השוללים את האפשרות של המידה "אם אינו ענין", כגון המהר"ל מפראג. ושמו ניתן לומר שיש אף אפשרות של שימוש ב"דבר הלמד מעניינו" - סמיכות: מה ענין... אצל... השורה ביאורו של רש"י הירש.

קרקעות שנשנית בערבות מואב במשנה תורה, למדנו שכללותיה ופרטותיה כולן נאמרו מסיני, ובא הכתוב ולמד כאן על כל דבור שנדבר למשה שמסיני היו כולם כללותיהן ודקדוקיהן, וחזרו ונשנו בערבות מואב.

רמב"ן: לאחר שהביא את דברי רש"י, כותב רמב"ן: "ואינו נכון בעיני כלל, שהרבה מצות כשמיטה שלא נשנו בערבות מואב ונדע בהן שנאמרו כללותיהן ופרטיהן מסיני או באהל מועד, וא"כ הדרא קושיא לדוכתין, מה ענין שמיטה אצל הר סיני". רמב"ן מביא את המקור להיקש של הברייתא: "ועוד מנין שהוקשו שאר הדברות שנשנו בערבות מואב לשמיטה ולא היו כללותיהן מסיני ופרטיהם בערבות מואב, וכן היה ראוי יותר לומר, כי הגשנות נשנו לבאר פרטיהם כי לא נאמרו בסיני אלא כללותיה". לאחר מכן הוא מפרש את הברייתא: "אבל הברייתא השנויה בת"כ פירושה ברור, שהשמיטה נאמרו כללותיה מסיני דכתיב בפרשת ואלה המשפטים יזהשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך וגומר, ואלו דיני השמיטה בדרך כלל, ובכאן חזר ואמר כי בהר סיני עוד נאמרו כל פרטיה שהרי כלם נזכרו בפרשה הזאת, ובסוף הענין כתיב 'אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני, להקיש כל המצות אל השמיטה הנזכרת שכלן היו כן שנאמרו בכלל ופרט והכל מסיני, וכן שנו שם בת"כ: 'אלה המצוות' - אין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה; 'אשר צוה ה' את משה' - כדאי השליח לשולחו; 'את משה אל בני ישראל' - זכות ישראל גרמה; 'בהר סיני' - שכולם נאמרו מסיני, ע"כ בתורת כהנים הדרשה האחרונה בסוף ת"כ".⁴⁸

עניין ערבות מואב בדבריו: "אבל ענין ערבות מואב - שנצטוה שם משה לבאר התורה לבנים, כך נראה לי וזה כפתור ופרח".

מהר"י אבוהב: נביא את דברי מהר"א על רמב"ן בראשי פרקים ובפרפרזה, ולבסוף נסכם את גישתו ושיטתו.

שאלה:

מלשון הברייתא שאומרת "מה שמיטה נאמרו וכו', נראה שהלימוד הוא מהכתוב כאן בשמיטה "בהר סיני", אך מנין שהלכות שמיטה כלליה נאמרו בהר סיני? אם נאמר משום שהכתוב אומר כאן "בהר סיני", הרי המסקנה כלל אינה צודקת, שכן כיצד בא ללמד על כל המצוות, "והוא ללמד על עצמו הוא צריך".

תשובה:

בהכרח יש לומר ששמיטה נאמרו כלליה ופרטיה בהר סיני - משום שלא נשנו בערבות מואב.⁴⁹

⁴⁸ ואין מצורך אליהן הביטוי "בהר סיני".

⁴⁹ כהסכרו של רש"י, וכך גם מואב ב"מושב זקנים" על התורה, מהר" ששון, עמ' חא.

קושיה ויישובה:

הכתוב "בהר סיני" מיותר, שכן כמו שאר המצוות שלא נשנו בערבות מואב ונאמרו בסיני, הוא הדין שמיטה, וממילא נלמד רק לשמיטה שכל דיבור ודיבור נאמר בהר סיני, ומהי כוונת רש"י בפירוש הברייתא? בגלל קושי זה, יש לומר שבא ללמד על עצמו, היינו שנאמר למשה מסיני "כל דבור ודבור וכו'". לשון זו בדברי מהר"א צריכה עיון, ואולי צריך לומר שלא בא ללמד על עצמו אלא על כל המצוות.

תימה על לשון הברייתא:

במקום השאלה "והלא כל המצוות" היה צריך לומר "והלא שמיטה נאמרה מסיני", שכן לא היה קשה אלא הייתור של שמיטה בהר סיני. ואם כן, כיצד הוא עובר ומקשה על שאר המצוות? ואם תשיב שאמר "והלא כל המצוות" לחזק קושייתו ולומר שלא רק שמיטה ידענו שהיא מסיני, אלא אפילו כל המצוות שלא נשנו בערבות מואב, עדיין קשה, שהרי אין זה כך, משום אין ראיה לכל שאר המצוות, אלא מהאמור בענין שמיטה בהר סיני. ולכן אין זה נכון להקשות שידענו בכל המצוות שנאמרו פרטיהן מסיני, לפני שמפרשים את הברייתא שממנה הראיה לכך. עוד קשה: כל שכן שהיה צריך לפרט, והלא שמיטה ושאר כל המצוות נאמרו מסיני.

תשובה:

צריך לומר שרש"י דקדק בלשון הברייתא, כיון ששמיטה באה לאחר כמה מצוות - סביר שבאה להורות על כל המצוות וכו', כי אילו הייתה מצוות שמיטה מצווה ראשונה, והיה כתוב לצדה "בהר סיני", לא היה מקום להקשות "מה ענין שמיטה אצל הר סיני", שבוודאי ראוי כך לזהות את מקום אמירת כל המצוות⁵⁰ מסיני. וכותב על כך מהר"א: "ולא ירדתי לסוף תירוץ זה".⁵¹ מהר"א מצטט את רמב"ן שאמר על רש"י "ואינו נכון בעיני כלל", ומדייק מלשון רמב"ן שאמר "כלל", ששמיטה מלמדת לכל המצוות, וגם הלימוד שהוא כל המצוות אינו נכון, כמו שפירש"י.⁵² מהר"א מראה שקושייתו של רמב"ן על רש"י לכאורה אינה קושיה: "ולכאורה נראה שאין לו תפיסה [=קושיה] לרש"י כמה שאמר הר"ם שהרבה מצות בשמיטה" [ויש גורסים: כשמיטה] וכו'. שהרי גם רש"י יודה שיש הרבה מצוות שלא נשנו ונדע בהם שהיו מסיני, אבל רש"י מביא ראיה לאותן שנשנו בערבות מואב - שנאמרו מסיני, ממה שגילתה התורה באחת מן המצוות "בהר סיני", אבל אותן שלא נשנו ראייתם בצדס ממה שלא נאמרו בסיני.

⁵⁰ שנצטוו לאחריה.⁵¹ הוא מתרץ ומסתפק בחירוצו.⁵² שיש הכדל אם נשנו בערבות מואב או לא.

מהרי"א מתפלפל ומנסה לבאר את קושיית רמב"ן על רש"י: "ואם תאמר שהתפיסה לרש"י היא כן, הבריי"תא אמרה 'אף כלן נאמרו מסיני' - שנראה שבא להוכיח כן בין למצות שנשנו בין למצות שלא נשנו, שהרי תלה הטעם בשמיטה שלא נשנית, נראה שמביא ראייה גם לאותם שלא נשנו, אין צריכין ראייה שהרי ממה שלא נשנו יראה בהם מבואר שהיו כלליהן ופרטיהן מסיני, הנה אין תפיסה כלל שמה שאמר בבריי"תא 'אף כלן' יצדק על אותן שנשנו".

מהי אפוא תפיסת רמב"ן על רש"י? כבר אמור למעלה, שלפי רש"י שמיטה אינה צריכה לימוד שהיא מסיני. אבל בוודאי מה שאמר כאן לאחר הרבה מצוות "בהר סיני" בא ללמדנו שהיו גם הן - כלליהן ופרטיהן - מסיני. מהעובדה ששמיטה אינה נשנית לעומת מצוות אחרות שנשנו - ידענו בה שהיא מסיני. על זה מקשה רמב"ן, שמן הראוי היה להסמך את הביטוי "בהר סיני" לכמה מצוות שהופיעו קודם למצוות שמיטה, ואשר גם הן לא נשנו, כמו שמיטה, ואם כן מדוע נדחה הביטוי "בהר סיני" עד כאן, הרי היה אפשר להודיע את ההודעה לכל המצוות כבר קודם למצוות שמיטה. קושיית ביניים מושמת בדברי רמב"ן להבינו מדיוק לשונו "או באהל מועד", ובאמצעותה מוכח שאין רמב"ן כותב מילים סתם.

ואם תאמר שיש הבדל, שהמצוות לעיל נאמרו גם בסיני וגם באוהל מועד, לעומת שמיטה שלא נאמרה באוהל מועד, ולכן חיכה עד מצוות שמיטה, שהיא מיוחדת, להגיד עליה שהיא מסיני. לכן אמר רמב"ן שאין בזה נפקא מינה, שכן כל ההבדל הוא רק אם נשנו בערבות מואב.

הסבר קושיית רמב"ן "מנין שהוקשו שאר הדברות שנשנו בערבות מואב לשמיטה ולא היו כללותיהן מסיני ופרטותיהן בערבות מואב".

מהרי"א טוען שלכאורה אין מקום לקושייה זו על רש"י, שכן אם רמב"ן מודה לרש"י ששמיטה אינה צריכה ראייה שנאמרה בסיני - משום שאינה נשנית בערבות מואב - הרי בהכרח יתפרש האמור כאן "בהר סיני" שהוא מיותר, ובא ללמד על כל דיבור.

מהרי"א משיב שייחכן לומר שקושיית רמב"ן היא על הכתוב או על הבריי"תא (ולא על רש"י), שכיוון שהשמיטה היא מאותן שלא נשנו, די כשילמד הכתוב הנאמר בה לכל אותן שלא נשנו שהן כמוה, שנאמרו מסיני (ותו לא). ואותם שנשנו נאמר שנאמרו רק כלליהם מסיני, שכן מסתבר יותר שאלו שנשנו - נשנו לבאר פרטיהן.

מהרי"א אינו שלם עם הסבר זה. לא ייתכן שנאמר שיבא הלמוד לאותן שלא נשנו שהן כשמיטה, שהרי כמו שהשמיטה אינה צריכה פסוק - שהיא מסיני - מצד שראייתה היא ממה שלא נשנית, גם אותן שלא נשנו הרי הן מסיני מאותו הטעם של שמיטה.⁵³ סברת מהרי"א בכוננת רמב"ן: "אלא שסבורני שכוונת הרב ז"ל לומר שדי כשתלמד שמיטה לכל המצות בכלל שנאמרו כלליה מסיני, וקצת מהן יהיו אפילו פרטיהן מסיני, והן אותן שלא נשנו, אלא שהלמידה יהיה שגם אותם שנאמרו בערבות

⁵³ אלא הלימד הוא רק לאלו שנשנו.

מואב היו כלליהן מסיני שהסברא גוזרת לומר כן כי הנשנות נשנות לבאר פרטיהן וכו'.

הסבר מהרי"א בפירושו של רמב"ן לברייתא: הברייתא למדה מהמקרא שהוא בא ללמד על כל המצוות בשווה, שנאמרו כללותיהן ופרטיהן ודקדוקיהן, בין לאותם שנשנו בין לאותן שלא נשנו, ועל זה תמה רמב"ן כדלעיל.

תימה של רמב"ן על לשון הברייתא: "תימה לפי דעת הרב מהו אמרו 'מה ענין שמיטה', שהרי הוצרך לומר כן להורות שכל פרטיה נאמרו מסיני. הניחא לדעת רש"י שממה שלא נשנית ידענו כן, אלא לדעת הרמב"ן שממה שלא נשנית אינה ראייה, א"כ זוהי לשון מוכרחת".

הוא מיישב, שכוונת רמב"ן היא שבמילים "בהר סיני" התכוונה התורה לרמוז שכל האמור לקמן בויקרא היה בהר סיני. והראיה לכך היא מסיכום ספר ויקרא שנאמר קו ט': "אלה המצוות וכו' בהר סיני". חזר על מה שנאמר למעלה. וכיוון שכך אין צריך שיאמר כאן פרשת שמיטה בהר סיני, מאחר שאמרו בסוף, והייתור בא להקיש שכולם היו כשמיטה.

מהרי"א מקשה על המילה "אבל" שבמשפט "אבל ענין ערכות מואב שנצטוה הם משה לבאר". מהרי"א אומר שהמילה "אבל" אינה ראויה לבוא כאן, שהרי גם רש"י ז"ל לא נתן טעם למה נשנו. ואפשר להסביר כך: הרי לדעת רש"י העובדה ששמיטה אינה נשנית מלמדת שכלליה ופרטיה מסיני, ואם כן מה שנאמר כאן "בהר סיני" בא להורות על כל המצוות ללא יוצא מן הכלל שהן דומות בכולן לשמיטה. לפי זה, לו נשנו כל המצוות בערכות מואב לא היה מקום ללמוד מ"בהר סיני" שבשמיטה על כל המצוות, אלא היינו אומרים שהאמור בשמיטה לימד רק על עצמו שכל פרטיה של שמיטה הם מסיני. אבל מכיוון שיש מצוות שלא נשנו בערכות מואב, הרי שמיטה באה ללמד עליהן שהן וכלליהן ופרטיהן מסיני. זוהי האפשרות לפרש מדוע לדעת רש"י נשנו מקצתן ולא כולן, שהרי לו נשנו כולן, לא היה מקום ללמוד מ"בהר סיני" שבשמיטה לכל המצוות.⁵⁴ ולפי זה, בצדק נקט רמב"ן את לשון "אבל", בהתכוונו שאין אנו צריכים למה שכתב הרב ז"ל.⁵⁵

הדגמת שיטת מהרי"א על פי שלח יג ב

רמב"ן מצטט את רש"י ומקשה כמה קושיות. מהרי"א מציין שרמב"ן היה צריך להקשות כך: "מאחר שאמר הקב"ה 'חיייהם שאני נותן להם מקום לטעות בדבר המרגלים למען לא ירשוהו, איך היטיב לו ונתן מקום'. ולכן משנה את לשון הברייתא. כאן מקשה מהרי"א על רמב"ן, שלשיטת רמב"ן היה לו להקשות עוד. הוא מראה במה דקדק רמב"ן, במה נזהר

⁵⁴ ולפי זה, העובדה ששמיטת קרקעות לא נשנתה בערכות מואב, להורות וללמד באה על שאר כל המצוות שהן כשמיטה ונשנו בסיני, וכדברי "מושב זקנים", עמ' הא.

⁵⁵ כנראה רש"י.

שלא לפרש, ובמה נדחק. מהרי"א חולק עליו ומציע לפרש את הפסוק כפשוטו. הוא מביא פירוש אחר ומעמיד נגדו את רמב"ן ואינו מסכים עמו. לבסוף הוא מסכם "וצריך עיון". מהרי"א, שבגישתו לפירוש רמב"ן הולך בעקבות רבו, מעיין ומדייק היטב בלשונותיו של רמב"ן, ומציע קושייתו עליו - מה היה עליו להקשות על רש"י. הוא מציע אוקימתא בדברי הברייתא שהביא רש"י, ואשר בגללה היה קשה לרמב"ן עליו. מהרי"א מנמק את מאמר הקב"ה על פי המדרש "שלח אם תרצה, היה נותן להם מקום לטעות", "כי מי שבא ליטמא פותחין לו", וזה מבאר את שאלותיו הראשונות של רמב"ן. הוא ממשיך לדייק בלשונותיו של רמב"ן, ומבאר במה דייק וממה יש להיזהר שלא נפרש בטעות, וכן ביאר את קשייו של רמב"ן על הכתובים "עלו זה בנגב" ו"הטובה היא אם רעה". על האחרון הוא כותב "והנה נדחק הרב בהטובה היא" וגו', ומציע לפרש את הפסוק כפשוטו. הוא מביא הצעת פירוש לדברי רמב"ן, דוחה אותה, "ואין דעתי נוחה בזה", ולבסוף נשאר ב"צריך עיון".

מקורותיו ולשונותיו של מהרי"א

מהרי"א משתמש בכל המקורות: מקרא, תלמוד ומדרש. בהביאו קטעים מהגמרא הוא מפרט: משנה, ברייתא, גמרא, ולפעמים מביא מן הגמרא גם ללא ציון ופירוט, כגון "וזה מבואר מאד בכל התלמוד".⁵⁶ הוא מסתייע גם בירושלמי.⁵⁷ הוא מביא מדרשי הלכה ומדרשי אגדה, לפעמים ללא ציון שם המדרש.⁵⁸ הוא מסתייע גם בתורת הסוד.⁵⁹ מהרי"א משתמש בביאורו גם במקורות שבע"פ, וכותב "שמעתו",⁶⁰ "לא שמעתו",⁶¹ "ראיתי כתוב",⁶² "מצאתי",⁶³ "לא מצאתי".⁶⁴ נוסף לרמב"ן, רש"י ראב"ע ואונקלוס שהרכבה להזכירם, הוא מזכיר את ביאור ראב"ד לספרי⁶⁵ ואת ר' מאיר הדרשן.⁶⁶

⁵⁶ משפטים הא א.

⁵⁷ כגון ויצא כט כא; מצורע יד ד.

⁵⁸ כגון בראשית א א.

⁵⁹ כגון מקץ מא ג.

⁶⁰ נח י כא; וירא יח א-ב; שם כ יז; תולדות נו א; וישב לו כב; מקץ מד ו; שמות א י.

⁶¹ ויחי מח ו.

⁶² וירא יח יד; שם כ יז; וישלח לב יא; שם לו יב; שלח יג ב.

⁶³ בהעלתך יא יט; בא י א-ב; בשלח טו יט; יתרו יח ח; משפטים כא טו; ויקהל לה ג; קדושים יט כט; בהר

כה א; חוקת כ כו.

⁶⁴ וישב לו ב; ויגש מד כא; כי תצא כא טו.

⁶⁵ חקת כ כו.

⁶⁶ פינחס כו יג.

מינוח ותחומי עיסוק

מהר"יא מרבה להשתמש במונחים ובצירופים הלקוחים מתורת העיון: השכל,⁶⁷ ההיקש השכלי,⁶⁸ נזוהר או אינו נזוהר,⁶⁹ קשר או מקושר,⁷⁰ דין אמת,⁷¹ התנצלות כוזב או אמיתי,⁷² ויש לעיין,⁷³ סדר,⁷⁴ תיקון הכתוב,⁷⁵ תיקון פי' הרמב"ן,⁷⁶ ריוח או הרווחה.⁷⁷ מהר"יא עוסק מעט גם בענייני דקדוק ותחביר.⁷⁸ הוא מציין כללים בפרשנות ובמפרשים, וכאשר רמב"ן מתקשה במדרש או בפירוש רש"י, הוא נאלץ לומר שהמדרש הוא קבלה.⁷⁹ הוא משתמש בהלכה ובמסקנות הלכתיות לצורך דיוניו בפרשנות הכתוב.⁸⁰ מהר"יא עושה שימוש בגרסאות ונוסחאות כתבי היד של רמב"ן.⁸¹

כאשר יש לו הכרח לדחות פירושי הראשונים, אין הוא נרתע, ועושה כן בלשון ברורה: "אין לפרש ולומר".⁸² הוא מציג אלטרנטיבות שונות בפירוש הכתוב, ולעתים נעזר בכלל של "סרס המקרא ופרשהו".⁸³

כשמהר"יא מצדיק, מנמק או "מצריך" את פירושו ולשונו של הרמב"ן, הוא מוכיח זאת בדרך כלל על ידי הבלטת הקשיים בכתוב, או בפירושי המפרשים, ואף בקשיים והתלבטויות שהיו לו לרמב"ן בפירושו הוא.⁸⁴ הוא משתמש בלשונות אלו: "לפי שהוקשה לו לפי פירושו", "הוקשה לו לפי דעתו", "לכן הוצרך הרב ז"ל ליישבו לפי".

מהר"יא מקשה על רמב"ן בצורות שונות ובסגנונות שונים: "שהפירוש עצמו כוזב ... לא ידוקדק לפי פירושו",⁸⁵ "זהרב אינו מתחוויר כפי' זה",⁸⁶ "ותימה על מה שאמר הרב

⁶⁷ בראשית א א; נח ו ט.

⁶⁸ נח ו ט.

⁶⁹ בראשית א כ; כב; נח ו יט; י כא; תולדות כה יט; וישלח לב יא; יג; לו יב; מקץ מב ח; ויחי מד כט; מקץ מד ו; בא י א-ב; בשלח יד א; תשא ל יב; כי תצא כא טז; כי חבא כו ב; כט יח.

⁷⁰ וירא יח יח; חיי שרה כג ט; וישב לו ב; שם לח ב; שמות ב א; וארא ו ו.

⁷¹ מקץ מד ו.

⁷² ויחי מח ז.

⁷³ חיי שרה כג ט; כד ז; ויצא ל מא; וישב לו ג.

⁷⁴ משפטים כה ז.

⁷⁵ נח ז ח; וירא יח כ; כ יו; חיי שרה כב ו; כד ז; תולדות כה כב.

⁷⁶ חיי שרה כה ו.

⁷⁷ נח ז ח; ויחי מט כט.

⁷⁸ נח ח יא.

⁷⁹ לך לך יב יג.

⁸⁰ חיי שרה כה ו; ויחי מח ו; משפטים כא טז.

⁸¹ נח ו ט; ז ח; תולדות כה לא.

⁸² וירא יח יז; חיי שרה כג ד; ט.

⁸³ ויצא ל מ; וישלח לב יא.

⁸⁴ בראשית א ג; נח ז ח.

⁸⁵ בראשית א ה.

⁸⁶ בראשית א כ; נח ו ט; יט; לך לך יד כ.

ז"ל.⁸⁷ כאשר הוא דוחה את פירוש רמב"ן הוא כותב: "והנה מפשט הכתוב תראה מפורש",⁸⁸ או "כי אין פשט לשון הכתוב מורה על זה".⁸⁹

סיכום

המטרה של מהרי"א בלימוד היא להציב בפני הלומד-המעין דרך לימוד ועיון, ולעצב את שיטת הלימוד גם במישור הפרשני בדרך של עיון מקומי בטקסט. בשיטתו של מהרי"א ניכרות גאונות ובקיאות בתנ"ך, בפרשנות ובדברי חז"ל בתלמודים ובמדרשים. מהרי"א משתמש בכל מקור אפשרי לצורך דרשותיו: מקרא, תלמודים, מדרשים, ספרי קבלה ומחזקו, מפרשים, ואף פילוסופיה כללית. בביאורו לרמב"ן נדרש מהרי"א לעיון רב לא פחות משדורש פירוש לתלמוד או להלכות. מהרי"א מפרש ברמב"ן גם מאמרים קצרים, מוצא להם טעם ונימוק או מקור בתנ"ך. לעתים מסמיך עניין לעניין ובונה מערך של נושא שלם. בפרשנותו הוא נותן לא מעט אלטרנטיבות פרשניות והבוחר יבחר. מהרי"א משתמש בכללים ידועים, ואף מנסח כללים חדשים תוך כדי עיסוקו בפירושי המפרשים. הוא גם מאפיין את דרכם של המפרשים, ומסייע ללומד להבינם באמצעות טקסטים נוספים. מהרי"א מיישם בנאמנות את תורת העיון של רבו מהרי"א קנפנטון בעיונו בביאורו לרמב"ן, דבר המוכח מן הטרימינולוגיה שבה הוא משתמש ומן המתודות להבנת המקורות. ניתן להעריך את מהרי"א לא רק כדרשן או כפרשן, אלא גם כממשיך מסורת חכמי התורה בלימוד תורה ובאינטרפרטציה האמיתית של חלקי התורה. חלקי התורה, זו שבכתב וזו שבע"פ, הם נקודת ההתחלה של עיונו, "הנושא" בלשונו של מהרי"א.

⁸⁷ וירא יח י; לך לך טו ו; חיי שרה כג ד; ויצא כח יז.

⁸⁸ נח ו ח.

⁸⁹ מקץ מד י.